

НАЙЧАСТОТНІШИЙ ОНІМ У ПОЕЗІЯХ ВАСИЛЯ СТУСА

Здійснений шляхом суцільної вибірки аналіз уживань онімних одиниць у поезіях Василя Стуса [9] засвідчив, що топонім **Україна** / **Вкраїна** є найчастотнішим: він зустрічається 94 рази (не рахуючи варіантів текстів), у т. ч. **Вкраїна** — 5 разів, а прикметник *український* / *вкраїнський* — 7. Ці цифри підтверджують думку Юрія Шевельова про те, що образ України «один із панівних у Стуса», що «тема і ідея України проходить крізь усі поезії збірки» [7 : 366] (йдеться про «Палімпсести»).

Висока частотність топоніма **Україна** простежується у творах різних періодів. У вірші «Зимові дерева», що дав назву першій збірці Стуса, знаходимо яскраву оксюморонно несподівану метафору: *Спочили до дна у роздумах, / наповнені наче амфори, / піщаним повітрям морозним / української Африки* [9, т.1, кн. 1 : 108]. Ця метафора, «побудована на схожості відчуття піску та «колючого» морозцю, дасть фору всім сьогоднішнім і вчорашнім метафористам не лише за своєю образною несподіваністю і свіжістю, але й глибиною узагальнення в образі «української Африки», за яким стільки невисловленого болю за тубільців-земляків і «випустелену» рідну землю» [4 : 131].

Проте ліричний герой В.Стуса бачить і гармонійну Україну: вона втілюється для нього в конкретних селах, пов'язаних з малою батьківщиною поета, — Рахнівкою Гайсинського району Вінницької області, де він народився, а також з Барсуками й Зятківцями — сусідніми з Рахнівкою селами: *Світ повен милих таємниць, / а як дитині — то й казкових. / Гаї, переліски, діброви. / Рахнівка! Падай, падай ниць. / Там, у долині, ув імлі / вона парує, мов хлібина, допіру з печі. Україна! / Градощі мої й жалі. / <...> Ми поминали Барсуки, / йдучи із Зятківцець* [9, т. 2 : 187].

Семантично вагомим стає частотний у сполученні з **Україна** займенник *моя*: він репрезентує особистісні стосунки ліричного

героя з батьківщиною. Означення *моя* синтагматично сполучується з означенням *рідна*: *Україно, тебе вже не видно — / ні тополь твоїх, ні дубів. / За Михайлівським хутором, рідна, / я надовго тебе загубив. / <...> Прощавай, Україно, туго моя!* [9, т. 1, кн. 1 : 111]. *Рідна Україна* перетворюється з *моєї* на *нашу* у дискурсі, спрямованому до комунікативного партнера, тому це *наша* таке саме інтимне й індивідуалістичне, як і *моя*: *Коли б ти знала, як ми не могли / прощатися, бо все життя єднались / і близились, і разом увійшли / у спільне річище, де стільки плину — / все видно нашу рідну Україну / з журуливими кущами бугили* [9, т. 2 : 43]. У цьому контексті Україна *рідна*, але з *журуливими кущами бугили*: бугила / богила—«трав'яниста рослина з родини зонтичних із солодким стеблом» [5, т. 1, с. 246]. Флористичні конотації йдуть від Шевченка (пор. Шевченкове «І твій барвіночок хрещатий заріс богилою»).

Важливе місце посідає у Стусовій поезії образ України-матері. Традиційне перенесення стосунків спорідненості (мати — син / сини) на стосунки між країною та її громадянами повторюється у низці творів: *Та виростають з личаків, / із шаровар, з курної хати / раби зростають до синів / своєї України-матері* [9, т. 1, кн. 1 : 90—91]; *Там ридає Україна / над головою сина: прощавай. / І плачуть там, видушуючи з себе / сльозу навмисну, двоє ворогів, / радіючи, що син той не любив / ні України, ні землі, ні неба, / і все хилиться висока тіль / чужого болю* [9, т. 1, кн. 1 : 187]; *Здається, бачу: рвуться буйні трави, / де вже відговорили всі струмки, / а Україна, Лебедина, Слава / за сином назирає з-під руки* [9, т. 3, кн. 1 : 29]. У негативному ключі термін спорідненості *сини* використовується при зображенні трагічних подій української історії: *Стинаються в герці скажені сини України, / той з ордами бродить, а той накликає Москву* [9, т. 3, кн. 1 : 45]. З іншого боку, *мати* й *Україна* у Стуса йдуть поряд, вони настільки схожі, що не розрізнявальні: *Крізь шиби, тьмаві і заплакані, / два голоси, мов дві лозини, / стинаються, од вітру злякані — / чи матері чи України?* [9, т. 3, кн. 1 : 164]. Рядки *Сню собою, мов сном, або матір'ю марю. / Україна — по лицях, акцентях, стовпах* [9, т. 1, кн. 2 : 95] спонукають згадати сказане Михайлиною Коцюбинською з приводу інших рядків Стуса: «неухильне підсвідоме переростання образу матері в образ України, ідеальне злиття їх, природна взаємозамінність» [2 : 13].

Важливість для Стусового поетичного світу образу України-матері проявляється не лише в експліцитному вживанні традиційних метафор (Україна — мати, українці — її сини). Цей образ представлено й у непрямому вигляді, у формі натяку на метафору «Україна-мати» у вірші «Вереснева земля». Поетова Україна сумна та осіння: *Неприкаяний, сам блукаю. / Осінь крилами в груді б'є. / О, **Вкраїно** моя осіння! / Чом забракло мені уміння / звеселити серце твоє?* [9, т. 1, кн. 1 : 204], а у варіанті твору згадується ім'я Ніобеї з античного міфу: *Я волів би коником стати / В тужний скрекіт жалів доринути / Серед палого листя стигнути, / **Ніобеї** горем ридати* [9, т. 1, кн. 1 : 338]. Фонові знання забезпечують адекватну інтерпретацію цього оніма як імені матері, котра втратила своїх дітей. Відтак ця семантика поширюється й на образ України у вірші.

У Стусових поезіях регулярно представлене синтагматичне сполучення та римування *України* з *каліною* (8 випадків). Починаючи з відносно раннього вірша, присвяченого пам'яті Алли Горської, — і до «Палімпсестів»: *Убілій стужі сонце **України**. / А ти шукай — червону тіль калини / на чорних водах — / тіль її шукай, / де горстка нас* [9, т. 1, кн. 1 : 163]; *і серед степу, де горить калина — / могила. Там ридає **Україна** / над головою сина: прощавай* [9, т. 1, кн. 1 : 187]. Не виключено, що витоки цієї художньої деталі зумовлені ремінісценціями з Шевченка (*Ой люлі, люлі, моя дитино, / Вдень і вночі. / Підеш, мій сину, по Україні, / Нас кленучи. / <...> Найдеш у гаї тую калину, / То й пригорнись. / Бо я любила, моя дитино, її колись* [8 : 354]). Пор. згадку цього Шевченкового тексту у ранньому вірші Стуса (*А мати нам пісень співала — / Їх більше, мабуть, не почуть / <...> Мені ж приносила калину, / До узголів'я кладучи / «Йди ти, сину, на **Вкраїну**, Нас кленучи»* [9, т. 1, кн. 2 : 33—34]) та поетовий коментар до цих рядків: «Найбільший слід на душі — од маминої колискової «Ой, люлі-люлі, моя дитино». Шевченко над колискою — це не забувається, а співане тужно: «Йди ти, сину, на Україну, нас кленучи» — хвилює й досі» [9, т. 1, кн. 1. С. 42].

Цікаво, що у вірші «А я був хворий. Був тобою хворий...» поет декларує відмову від синтагматичного сполучення *каліни* й *України*. Підкреслено буденне, з відкиданням традиційних для поезії «красивостей» зображення України сповнене, втім, співчуття та жалості. Персоніфікація України, антропоморфність її образу

здійснюється на «побутовому» рівні. Це простежується у різних варіантах вірша: *Коли тобі приходить Україна — / то без калин, без соняхів, без сліз. / Без радості, без горя. Ніби тітка, / приходить Україна в день погідний* [9, т. 1, кн. 2 : 146]; *Коли в мій сон заходить Україна — / то без калин, без соняхів, без сліз, / без радощів. Зайде як тітка, / оклунок біля призьби покладе* [9, т. 1, кн. 2 : 255]; *Коли в мій сон заходить Україна — / то без калин, без соняхів, без сонць, / а в сутінках. Як удова, з оклунком / заходить Україна в рідний дім* [9, т. 1, кн. 2 : 156].

Але у «колимських» віршах поета знов зустрічаємо синтагматичне поєднання та римування калини та України: *Бубнявіє золото гроном калини, / тут Богся рождає, Господь України. / Злотогук цяткований гроном калини, / бо тут ся рождають сини України* [9, т. 3, кн. 2 : 64]; *На колимськiм морозі калина / зацвітає рудими слізьми. / Неосяжна осонцена днина, / і собором дзвінким Україна / написалась на мурах тюрми* [9, т. 3, кн. 2 : 77]. Якщо у наведених вище рядках і калина, і Україна позначені сакральністю, то в інших випадках на першій план виходить гіркота калини та негативні характеристики рідної землі: *Нема мені коханої землі, / десь за грудьми пече гірка калина. / Сміється божевільна Україна / у смертнім леті на однім крилі* [9, т. 3, кн. 2 : 80]. Пор. ще: *Ось і пласка калина, / кісточка — геть прогіркла. / Вимерзла горобина / клякне обабіч траси, / ось твої, Україно, / байки і баляндраси* [9, т. 3, кн. 2 : 288]. Очевидно, з приводу саме цих рядків Леся Кравченко зазначає: «образ калини — як спомин, як згадка про рідний край, як його символ або емблема. Такі ж функції виконувала горобина, калина і в М.Цветаєвої, відірваної від батьківщини (... но если куст рябины...)» [3 : 38]. Зведення до купи калини й горобини у вірші В.Стуса аж ніяк не випадкове. Перед нами алюзія, перегук з відомим віршем Марини Цветаєвої (*Всяк дом мне чужд, всяк храм мне пуст, / И всё — равно, и всё — едино. / Но если по дороге куст / Встает, особенно — рябина...*). За обома символами — України (калина) та Росії (рябина) — знедолені прототипи цих символів: у калини *кісточка геть прогіркла* (хоч у принципі це констатація реального гіркуватого присмаку калини, та в контексті вірша гіркота осмислюється в переносному значенні), а *вимерзла горобина* є задубілою, мертвою, *клякне*.

Флористичним символом України постає у Стуса не лише калина, а й тополя: *о, Україно, до смертного дрозду / чую — тополя твоя шелестить* [9, т. 3, кн. 1 : 139]; *а скільки літ, а скільки слід — тобі іще допить / десь України степ і меч тополь* [9, т. 1, кн. 2 : 249]. Тополя у Стуса є традиційним маркером України: *Голісінський голос — чи то Богоматері, Долі. / Чи то України огорнутий мороком дух. / Крило холодить положке лопотіння тополі* [9, т. 3, кн. 1 : 107]. Для Стусового ліричного героя тополі виступають як репрезентанти України (*Отак собі й живу, позбутий часоплину, / і рідну Україну не кличу, не зову. / В невілницьких шляхах відмарилось поволі, / вже не шумлять тополі у мене в головах* [9, т. 3, кн. 2 : 131]), з тополями пов'язаний ідилічний образ України у його снах: *Далека-далека, весела земля, / раїнна твоя Україна, / з'являється в снах, визирає здаля / затятого блудного сина* [9, т. 3, кн. 2 : 145] (раїнна < діал. раїна «пірамідальна тополя» [5, т. 8 :441]).

Один із наскрізних мотивів у Стуса — тема втрачання України, що представлено у вигляді фізичного її віддалення: *Україно, тебе вже не видно — / ні тополь твоїх, ні дубів. / За Михайлівським хутором, рідна, / я надовго тебе загубив. / <...> Прощавай, Україно, туго моя!* [9, т. 1, кн. 1 : 111]. Фізичне, просторове віддалення репрезентує віддалення психологічне, а віддаленість від України сприймається як її втрата. Посилюється цей мотив у поезіях періоду ув'язнення й заслання. Ліричний герой прагне зберегти Україну бодай у пам'яті: *не забудь же України, / як буде тяжко — то її зови / і душу тіш далеким пожаданням* [9, т. 2 : 75]. Для нього Україна — *видиво святе*, що знаходиться *лівіше серця* і є рідним: *Тримайся бо потойбік. Ти — за гранню, / де видиво гойдається святе. / Там — Україна. З межею. Там, / лівіше серця* [9, т. 2 : 157]. Цей мотив зберігається у всіх варіантах вірша: *Там — Україна. За межею. Там. / Лівіше серця. З горя молодого / Сосна спливає нічню, ніби щогла, / а Бог шепоче спрагло: Аз воздам!* [9, т. 3, кн. 1 : 32]. Далека Україна все одно усвідомлюється як *рідна*, й ліричний герой прагне подолати відстань між нею та собою: *Рідна Вкраїна далеко — не чує. / Ти ж довершилося, годі, життя. / <...>. Перелетить мене, перелетить / через дроти, паркани і горожі / на Україну!* [9, т. 3, кн. 1 : 85—86]. У чернетковому автографі вірша «Я ще не знав, що є двійня...» [9, т. 3, кн. 1 : 172] рядки *Довкола — зрубані хрести /*

по рідній Батьківщині мають вигляд: *а кроки — зрубані хрести / по рідній Україні* [9, т. 3, кн. 1 : 392]. Цей образ — ще одне свідчення того, що територіальна віддаленість від України сприймається як її втрата.

Проте віддаленість рідної землі породжує певне відчуження від неї, робить її чужою: *Обабіч — чужаниця-чужина. / Під кожним під крилом — чужа чужина. / І даленіє дальня Україна — / ошукана, оспала, навісна* [9, т. 3, кн. 1 : 44]. Україна тут характеризуються епітетами аж ніяк не позитивними: *ошукана, оспала, навісна*. Вона далека від ліричного героя не лише територіально, а й за духом. У низці контекстів далека Україна стає хворою, вона гине чи — й це не менш жахливо — стає чужою. У вірші «На схід, на схід, на схід, на схід...» вона *уся — в антоновім вогні: Тепер провидь у маячні: / десь Україна — там, / уся — в антоновім вогні, / на докір всім святкам*. Але при цьому займенник, що заступає назву Україна, пишеться з великої букви як маркер сакральності поняття: *До Неї ти від Неї йдеш, / страсна до Неї путь — / та, на котрій і сам падеш, / і друзі — теж падуть* [9, т. 3, кн. 2 : 67—68]. Дослідники вже зазначали, що у рядках вірша «За літописом Самовидця» *А де ж Україна? Все далі, все далі, все далі. / Наш дуб предковічний убрався сухим порохом* мотив віддалення України означає її втрату, зникнення, загибель [9, т. 2 : 28].

У подальшому в Стусових поезіях дедалі виразніше й трагічніше звучатиме мотив опозиції *рідне / чуже*. Україна в цьому протиставленні може виступати як *рідне*, хоч і далеке: *Кривокрилий птах: коротке — / рідне, довге — що чужинне. / Спробуй — спекайся мороки: / За крайсвіту — Україна!* [9, т. 3, кн. 1 : 67]. Україна *рідна*, але вона далеко, й ліричний герой прагне подолати цю відстань: *Рідна Вкраїна далеко — не чує. / Ти ж довершилося, годі, життя. <...>* [9, т. 3, кн. 1 : 85—86]. Україна може бути для ліричного героя водночас *моєю* та *чужою*. Варіанти тексту доносять до нас мерехтливі переходи почуттів ліричного героя від *моєї* до *чужої* й навпаки: *Прощай, Україно, моя Україно, / чужа Україно, навіки прощай* [9, т. 3, кн. 1 : 75]; та *Дорога дороги, долина долини, / Надія надії урвалася — і край. / Прощай, Україно, моя Україно, / чужа Україно, щаслива буйвай* [9, т. 3, кн. 1 : 223]; *Бо вже ослонився безокрай чужинний, / кучериться щед्रो багрянний розмай, / прощай, Україно, моя Україно, /*

кохана **Вкраїно**, щаслива бувай [9, т. 3, кн. 1 : 224]. Неоднозначність характеристики (*моя / чужа*) досягається зокрема багатозначністю звороту *щаслива бувай* — то прощання чи побажання щастя? Чи то обидва значення актуалізуються у контексті? Якщо ліричний герой звертається до *чужої* України, то *щаслива бувай* — це «прощай». А якщо до *коханої* — то це не тільки прощання, а й побажання щастя. О. Давидова висловлює цікаву думку про протиставленість *свого / чужого* у поезії В.Стуса як реалізацію архаїчного (міфологічного) поділу простору «на «свій» / «чужий» і його вияви, притаманні українській культурній традиції, пов'язані з давніми віруваннями» [1 : 72]. Як зазначає дослідниця, «екстраполюючи ритуал переходу на творчу біографію та власне художній доробок, можна дійти висновку, що «свій» простір — це рідний дім і, ширше, Космос рідної Батьківщини; «чужий» — заслання» [1 : 72], і вважає, що бінарна опозиція «свій» / «чужий» є архаїчним конструктом, на який «накладається психосоціальний відбиток, і поезія В.Стуса парадоксально повідомляє про вигнання сина рідною матір'ю: «Прощай, Україно, моя Україно, / чужа Україно, навіки прощай» [1 : 73].

Характерним прийомом у поезіях В. Стуса стає зіткнення, зіставлення й зведення разом, у єдиному часопросторі, двох онімів (чи відонімних прикметників), належних до дуже далеких топосів. Регулярно повторюється зіткнення українського топосу з топосом місця ув'язнення (Мордовія) чи заслання (Колима). Рядки, де згадуються ці оніми, мають біографічне підґрунтя: В.Стус перебував у таборі ЖХ-385 у Мордовії з грудня 1972 р. до січня 1977 р., коли поета вислано етапом до місця заслання (с-ще ім. Матросова Магаданської обл.), [див. 6 : 321, 328]. Ось «зіткнення» топосів України та Мордовії: *Від українських веремій / В тайгу, Мордовію, за ґрати. / Кого питати, друже мій, / Тебе роковано до страти?* [9, т. 1, кн. 2 : 153]. Неодноразово зіставляються також колимський топос (сувора реальність) та Україна — уявлювана, вимріяна, та, що наснилася: *Ніч блукає, наче кінь стриножений, / по байраках, виярках, степах. / Відпусти мене, ясновельможний: / бачу Україну в тьмяних снах. / Світить сонце Колими з-за взгір'я. / Добрий ранок? На добраніч, мій / дивен краю* [9, т. 3, кн. 2 : 86]; *Колимське зілля в мене на столі / уже зелене листя попустило. / То кваплю я весну.*

То сонця жду, / то вітру з України виглядаю [9, т. 3, кн. 2 : 164]. Як зазначив Юрій Шевельов, образ України у Стуса — у дусі шевчківсько-романтичної традиції України: «це рай, але рай сплюндрований. Звідси образ України протистоїть образам тюрми-Колими, доповнює їх і — через факт сплюндрованості — зливається з ними» [7 : 378].

Таким чином, у Стусових поезіях виразно виділяється, з одного боку, Україна ідилічно прекрасна, а з другого — Україна трагічна й навіть страшна. Нарешті, Україна в поета може бути представлена амбівалентно — водночас і як прекрасна, і як страшна.

Репрезентація України як «раю» супроводжується, втім, усвідомленням, що рай цей несправжній, уявний: *Тут поживи — і видається тобі, / що й досі Україна солов'їна* [9, т. 1, кн. 1 : 131] (традиційний епітет *солов'їна* означає традиційно-ідилічне сприйняття України, проте вона тільки *видається* такою). Україна казково прекрасна, якщо дивитися на неї з вікна автомобіля: *Мелькають і зіли, і мази. / Від стовпа до стовпа пробігають підрослі сади. / Україно моя! Україно. Ти слухана казка, / Недослухана казка, повита у зустрічний дим* [9, т. 1, кн. 2 : 205], але ж казка не існує в реальності. Пізніше ідеально прекрасна Україна постає у мріях ліричного героя: *Зелені села, білі городи / і синь-ріка, і голуба долина, / і золота, як мрія, Україна — / ще не зникайте! Краю мій, зажди / мене на смертні кидати пуні!* [9, т. 3, кн. 1 : 152]. Ідилічна Україна протиставлена колимській реальності, номінованій відверто — аж до прямолінійності — *царством сатани: і хороше у царстві сатани / згадати синій безкрай України* [9, т. 3, кн. 2 : 276].

В інших контекстах Україна постає як нещасна (*Один — на голу Україну. / Один — і в горі, і в біді / на всю велику Україну* [9, т. 1, кн. 2 : 133]), страшна й трагічна. Її назва супроводжується семами болю та смерті: *і з бездонь агоній / жіночий голос — гомоном предтеч. / Він настає, накочується, лине / і пружко свиснув д'горі, мов батіг, / і вже ти сон бажанням переміг, / бо раною відкрилась Україна* [9, т. 3, кн. 2 : 114]. У контексті *золота Україно — моя / ти не край, не вітчизна / ти як смертна трутизна / наймертвіша мертвизна / гоїя* [9, т. 3, кн. 2 : 265] епітет *золота* має бути трактований як іронічний. Проте й у трагічності, у смерті проступає надія — *політ до зір, у вічність: Нема мені спину. Тож зносся до зір. / Внизу Україна, немов водовир. /*

Та, мертвий, тепер ти її не почув. / Пліч-о-пліч зі смертю я в вічність лечу [9, т. 2 : 54].

У низці контекстів образ України амбівалентний, сповнений протилежних рис. Вона прагне *зрадливої краси: І сполотніла, ждавши, Україна / спередвіків зрадливої краси [9, т. 2 : 117].* Україна, віддалена від ліричного героя, з одного боку, *стає тінню*, а з другого — *творює всесвіт з вікових руїн*, тобто гармонізує хаос: *Здається, в цілм світі ти один, / сколошканий зі сну тяжким видінням, / що Богом наслане, мов благостиня, / і сниш явою: мати, жінка й син. / І тільки Україна, ставши тінню, / ще творить всесвіт з вікових руїн [9, т. 2 : 129].* З одного боку, образ України у свідомості й пам'яті ліричного героя *тьмою тьмиться*; з іншого — *попри розчарування, жити без України неможливо: І сіють зраду спогади марудні, / що передовіряються перу / і забивають дух тобі єдиний, / і тьмою тьмиться образ України, / допіру він розтане — й я помру [9, т. 2 : 21].*

Україна сповнена контрастів: її полум'я холодне (*довікує Україна своїм холодним полум'ям чудним [9, т. 3, кн. 1 : 230]*), ненависть та любов співіснують у ній поряд (*українська двигить земля, / зрита ненавистю і любов'ю [9, т. 3, кн. 2 : 210]*). Але ж Україна згадується серед найвищих цінностей: *Так стій, і стій, і стій, і стій, / ні сина, ні дружини, / ні матері, ані надій / на сонце України [9, т. 3, кн. 2 : 24].* Ліричний герой прагне повернутися на батьківщину й водночас усвідомлює, що це нереально: *Бо вже не я — лише жива жарина / горить в мені. Лиш нею я живу. / То пропікає душу Україна — / та, за котрою погляд марно рву [9, т. 3, кн. 2 : 21]; До узбіч / прилипла зірка чи жар-птиця чи / прорубано вікно, щоб Україну / побачити вчвертьока, поки згину / на вічній мерзлоті? [9, т. 3, кн. 2 : 25].* Та ліричний герой знаходить досить парадоксальний вихід із цієї ситуації: *Тут добирає Україна / для себе дочок і синів, / та почалася холодина / і вже не вернеться година, / коли б ти на Вкраїні жив. / То ж жиймо в ній! Як кров у жилах, / вона гуде бентежна в нас [9, т. 3, кн. 2 : 166].*

Промовистими щодо розуміння Стусового ставлення до України є варіативні прикінцеві рядки вірша «Уже Софія відструменіла...» — *замість дай мені, Боже, чесного шляху, / дай мені, Боже, гордого лику! [9, т. 3, кн. 1 : 153]* знаходимо: *дай, Україно, чесного шляху,*

дай, *Україно*, гордого лику [9, т. 3, кн. 2 : 7]. Варіативність Бога та України свідчить про сакральність концепту «Україна» в ментальності поета. Як зазначає М.Коцюбинська, «важко встановити, чи це авторські варіанти, чи перший народився внаслідок переосмислення при переписуванні (вірш поширювався у списках), та підміни понять тут немає — навпаки, повна смислова єдність. «Бог» і «Україна» в його душі і в поезії творять двоєдине ціле, то його головне Sacrum» [2 : 17].

Тож найчастотніший онім Стусових поетичних текстів — **Україна** — засвідчує вагомість та багатовекторність інтерпретації позначуваного поняття у картині поетичного світу одного з найяскравіших українських митців слова ХХ століття.

Література

1. *Давидова О.* Етнокультурний міфопростір як авантекст до творчості В. Стуса // Слово і час. — 2003. — № 1.
2. *Коцюбинська М.* Поет // Стус Василь. — Твори. — К., 1994. — Т. 1, кн. 1.
3. *Кравченко Л.* Райнер Марія Рільке і Василь Стус: особливості поезики // Слово і час. — 2003. — № 35.
4. *Маленький І.* Космологія людської особистості і духу у взаємовіддзеркалених всесвітах Василя Стуса // Сучасність. — 2004. — № 1.
5. Словник української мови: В 11 т. — К., 1970—1980.
6. *Стус Д.* Василь Стус: життя як творчість. — К., 2005.
7. *Шевельов Ю.* Трунок і трутизна // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. — К., 1994. — т. 3.
8. *Шевченко Т.* Кобзар. — К., 1971.
9. *Стус В.* Твори у чотирьох томах, шести книгах. — Львів, 1994—1997.